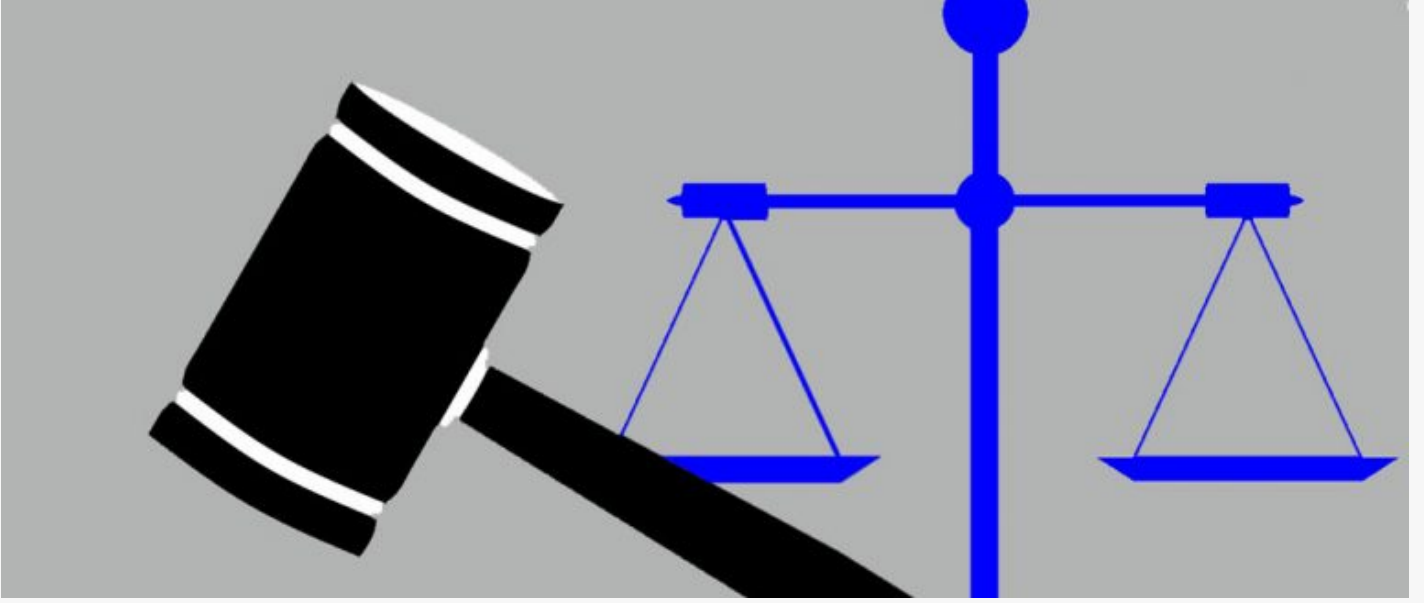

Bediüzzaman'a Göre Hukuk ve Adalet

Bilimsel çevrelerde en fazla kabul gören plüralist (çoğulcu) hukuk anlayışına göre hukuk; sosyal hayatı, ahlaki kıymetlere göre düzenlemeyi hedefleyen, maddi müeyyideyle teşhize elverişli davranış kuralları arasındaki ilişkiler kompleksidir. Bu tanım, Sosyal Realiteyi, Etik Değeri ve Normu, yani hukukun üç elemanını da ihtiva eden tridimensiyonel (üç elemanlı) bir izahtır.

İslam hukukçularının bir olayı değerlendirirken şer'an, örfen ve edeben değerlendirdikleri ve bunun da yine bir üçlü izah olduğu görülmektedir: (1) Şer'an; Şeriatça, şeriata göre, kanunca, kanuna göre.1 (2) Örfen; örf bakımından, adetlere göre. (Örf; insanlar arasında güzel görülmüş, red ve inkar edilmeyip yapılagelmiş olan şeylerdir). (3) Edeben. Edeb ise, terbiye, kavlen, fiilen insanlara lütuf ile muamele etmek, güzel ahlak, usluluk, haya demektir. İstilahta ise, Peygamberin (a.s.m.) sünnetine uygun hareket etmektir.2

Burada şer'an, norma uygunluk; örfen, sosyal realiteye uygunluk; edeben ise etik değere uygunluk ile paralellik arz etmektedir. İsimlendirmenin ise fonksiyona değil de, dimansiyona (elemana) göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira şer'an düzeni, örfen sosyal yararı, edeben adaleti (adalet-i mahza ve sünnete uygunluk) sağlamaktadır.

A- Bediüzzaman'a Göre Hukuk

a- Sosyal Olguda Şeriat-ı Müessis, Şeriat-ı Muaddil

Bediüzzaman'ın aşağıdaki ifadeleri, İslam hukuk felsefesine dair önemli açıklamaları, kazuistik (meseleci) metotla yaptığını göstermektedir:

“Sual: Taaddüd-ü zevcat (çok eşlilik), esir ve köle gibi bazı mesaili, bazı ecnebler serrişte ederek (başa kakarak), medeniyet nokta-i nazarında, şeriata bazı evham ve şübehatı (şüpheleri) irad ediyorlar (getiriyorlar)?

“Cevap: Şimdilik mücmelen (özet olarak) bir kaide söyleyeceğim, tafsilini müstakil bir risale ile beyan etmek fikrindeyim.

“İşte, İslamiyet ahkamı iki kısımdır:

“Birincisi; Şeriat ona müessisdir (kurucu ve ihdas edicidir). Bu ise, hüsn-ü hakiki ve hayr-ı mahzıdır (halis hayırlıdır). İkincisi; şeriat muaddildir. Yani, gayet vahşi bir suretten çıkarıp, ehven-i şer (iki şer ve kötünden daha iyi olanı) ve muaddel (tadil edilmiş, değiştirilmiş) ve tabiat-ı beşere tatbiki mümkün ve tamamen hüsn-ü hakikiye geçebilmek için zaman ve zeminden alınmış bir surete ifrağ etmiştir (şekil vermiştir). Çünkü, tabiat-ı beşerde umumen hükümferma (geçerli) olan, bir emri birden ref etmek (kaldırmak), bir tabiat-ı beşeri birden kalbetmek (değiştirmek) iktiza eder.

“Binanealeyh, şeriat vazı-ı esaret (esirliği koyan) değildir; belki, en vahşi suretten böyle tamamen hürriyete yol açacak ve geçebilecek bir surete indirmiştir, tadil etmiştir. Hem de, dörde kadar taaddüd-ü zevcat tabiata, akla, hikmete muvafık olmakla beraber, şeriat bir taneden dörde çıkarmamış, belki sekiz dokuzdan dörde indirmiş. Bahusus taaddüde öyle şerait (şartlar) koymuştur ki, ona müraat (riayet) etmekle hiçbir mazarratı (zararı) müeddi (sebepe) olmaz. Bazı noktada şer olsa da, ehven-i şerdir. Ehven-i şer ise, bir adalet-i izafiyedir. Heyhat! Alemin her halinde hayr-ı mahz olamaz.”³

Açıkça görüldüğü gibi Bediüzzaman burada hukukun üç unsuruna da (dimasyonuna) yer veriyor ve şeriat-ı müessisi (adalet-i mahzayı) ise hukukun en önemli unsuru, hedefi ve belirleyicisi olarak değerlendiriyor. Şeriat-ı muaddili ise hukukun ikinci derecedeki negatif determinanı (olumsuz belirleyicisi) olarak görüyor. İslamiyet'in ahkamı, şeriat-ı muaddil, şeriat-ı müessis isimlendirmeleriyle üç elemandan (tridimansiyonaliteden) bahsederken, izah kısmında ise şeriat-ı muaddile, adalet-i izafiye (ehven-i şer), şeriat-ı müessise ise adalet-i mahza (hüsn-ü hakiki, hayr-ı mahz) izafe ederken fonksiyonlardan söz ediyor (trifonksiyonalite). Burada, sosyal realitenin (sosyal şartların) şeriat-ı muaddil ile ıslah ve yenilenmesini (tadilini) anlatırken, aşağıda ise önceki şeriatların (kütüb-i salifenin) nasıl tadil edildiğini ve tamamlandığını anlatıyor.

b- Eski Şeriatlar ve Şeriat-ı Müessis, Şeriat-ı Muaddil

Ehl-i kitabın (Hıristiyan ve Musevilerin) nasıl kolayca İslam'a girebileceklerini, bunun için bütün dinlerini terk etmelerinin istenmediğini, “Zira Kur'an, kütüb-ü salifenin (Tevrat ve İncil'in vs) güzelliklerini ve eski şeriatlarının kavaid-i esasiyelerini (esas kurallarını) cem etmiş (toplamış) olduğundan, usulde muaddil ve mükemmildir; yani, tadil ve tekmil edicidir. Yalnız zaman ve mekanın tegayyür etmesi (değişmesi) tesiriyle tahavvül ve tebeddüle (değişime) maruz olan fûruat (esas olmayan, tali) kısmında müessistir (tesis edicidir). Bunda akli ve mantiki olmayan bir cihet yoktur. Evet mevasim-i erbada (dört mevsimde) giyecek, yiyecek ve sair ihtiyaçların tebeddülüne lüzum ve ihtiyaç hasıl olduğu gibi, bir şahsın yaşayış devrelerinde, talim ve terbiye keyfiyeti tebeddül eder. Kezalik, hikmet ve maslahatın iktizası üzerine, ömr-ü beşerin mertebelerine göre ahkam-ı fer'iyyede (esastan olmayan hükümlerde) tebeddül vardır.⁴ Çünkü, fer'i hükümlerden biri bir zamanda maslahat (fayda) iken, diğer zamana göre mazarrat (zararlı) olur. Veya bir ilaç, bir şahsa deva iken, şahs-ı ahire (başkasına) dâ (hastalık) olur. Bu sırdandır ki, Kur'an fer'i hükümlerden bir kısmını neshetmiştir.⁵ Yani vakitleri bitti, nöbet başka hükümlere geldi, diye hükmetmiştir”⁶ Aynı mahiyette izahları Bediüzzaman pek çok yerde yapmaktadır.⁷

B- Hukuk Tanımları ve Formülleri

Bediüzzaman, üç boyutlu hukuk anlayışının formüller ve tanımlar şeklindeki esas izahlarını ise şöyle yapıyor.

“Desatir-i hikmet (hikmet düsturları) nevamis-i hükümetle (hükümet kanunlarıyla) kavanin-i hak (hak kanunlar) revabıt-ı kuvvetle (kuvvet bağlarıyla) imtizaç etmezse (birleşmezse, uyuşmazsa) cumhur-u avamda (insanların çoğunda) müsmir (tesirli) olmaz.”⁸

Burada desatir-i hikmetin, sosyal realiteye; nevamis-i hükümetin norma; kavanin-i hakın ise etik değere (adalete) tekabül ettiğini görmekteyiz. Bediüzzaman burada hukukun nasıl etkin bir hukuk olabileceğini izah etmekte olduğundan, müeyyideyi de (revabıt-ı kuvvet) formülüne alıyor. Fakat müeyyide hukukun dördüncü bir unsuru olmayıp, etkinliğini sağlayan yardımcı bir kuvvettir.⁹ Yoksa desatir-i hikmet ve kavanin-i hak olmaksızın, nevamis-i hükümet, revabıt-ı kuvvet ile meşruiyet kazanamaz (hukuk vasfı taşımaz).

Bediüzzaman, aynı yaklaşımını, biraz daha detaylı olarak şöyle ifade ediyor. “Hikmetteki desatir, hükümette nevamis, hakta olan kavanin, kuvvetteki kavaid birbirleriyle olmazsa müstenid ve müstemid, cumhur-u nasda olmaz ve müsmir ve müessir, şeriatte şear, kalır mühmel, muattal; umur-u nasda olmaz müstenid ve mutemid”¹⁰ demek suretiyle hukukun (İslam hukukunun, Şeriatin) sosyal (hikmetteki desatir) ve ahlaki (hakta olan kavanin) zeminlerini açıklamaktadır. Yani günümüz lisanıyla şöyle ifade edilebilir:

Hikmet düsturları, hükümetin çıkardığı kanunlar, hakka bağlı objektif prensipler (adalet) ve kuvvetteki hükmedici

kaideler birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma halinde olmazsa faydalı netice alınamaz ve halkın üzerinde de tesiri görülemez. Şeriatteki şeair ihmal edilerek atıl kalır. Beşeri münasebetlerde bu kanunlar işlemez ve halkın itimadını kazanamaz.¹¹

Bu ifadeler Roubier'in şu yaklaşımını çağrıştırmaktadır: "Hukukun fonksiyonları arasında çatışma vardır ve bu, hukukun mahiyetine dahildir ve bunun için de bunlar tamamen ortadan kaldırılamaz. Yapılacak iş, hukukun bu fonksiyonları (amaçları) arasında bir uyum (ahenk) sağlamaktır. Ancak, adaletin bu amaçlar arasında bir üstünlük taşıdığı da unutulmamalıdır."¹²

Bediüzzaman'ı dinlemeye devam edelim; "Şeriat-ı İslamiye, akli bürhanlar (deliller) üzerine müessesdir (kuruludur). Bu şeriat, ulum-u esasiyenin (temel ilimlerin) hayati noktalarını tamamiyle tazammun etmiş olan ulum (ilimler) ve fünundan (fenlerden) mulahhastır (özü çıkarılmıştır). Evet tehzibü'r-ruh (ruhları güzelleştirme), tedbirü'l-ceset (vücut tedbirleri, sağlık), tedvirü'l-menzil (idare etmek), siyasetü'l medeniyet (medeniyet siyaseti), nizamatu'l-alem, hukuk, muemalat (İslam özel hukuku, muameleler) adab-ı içtimaiye (sosyal edepler) vesaire vesaire gibi ulum ve fününun ihtiva ettikleri esasatın fihristesi, Şeriat-ı İslamiyedir. Ve aynı zamanda lüzum görülen meselelerde, ihtiyaca göre izahatta bulunmuştur. Lüzumlu olmayan yerlerde zihinlerin isdidadı olmayan meselelerde veyahut zamanın kabiliyeti olmayan noktalarda, bir fezleke (öz) ile icmal etmiştir (özetlemiştir). Yani esasları vaz etmiş, fakat o esaslardan alınacak hükümleri veya esasata (temellere) bina edilecek fürüatı (tali konuları) akıllara havale etmiştir."(İşaratü'l-İ'caz, s. 166)

Bu izahlarla İslam Hukukunda kölelik statüsünü değerlendirirsek; İslam genel anlamda köleliği ahlaki ve vicdani bulmamakla beraber, radikal bir tavırla ilga etmiş de değildir. Zira zamanın kabiliyeti (devrin sosyo-ekonomik şartları) ve zihinlerin isdidadı buna müsait değildi. Kölelik, esasattan olmayıp fûruattan olduğundan, bu konu insanların akıllarına (vicdanlarına ve zamana) havale edilmek suretiyle, tedricen ilgası konusunda bütün tedbirler alınmıştır.

C- Adalet-i Mahza-Adalet-i İzafiye-Etik Değer-Sosyal Realite

Bediüzzaman'ın hukuk telakkisininin (hatta sosyal görüşlerinin), belki de en esaslı ve çarpıcı yönünü adalet-i mahza ve adalet-i izafiye ayırımı ve adalet-i mahzaya yaptığı vurgu ile birlikte adalet-i izafiyenin sosyal ve fitri şartların bir sonucu olarak kabul edilebileceğini söylemek, pek de mübalağalı olmasa gerek.

Zira o esas itibariyle (zahiren) hukuka (hukuk felsefesine) ait olan bu terminolojiyi, hukuktan başka sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, İslam tarihi ve dünya tarihine de tatbik etmektedir. Öyle ki, Risale-i Nur'un tam 237 bahsinde "adalet" kelimesi yer almaktadır.

Zira, ona göre Kur'an-ı Kerim'in dört esastan (Tevhid, Nübüvvet, Haşir, Adalet) biri adalettir.

Bediüzzaman'ın adalet ile ilgili bu orijinal tasnif ve izahının daha iyi anlaşılabilmesi için anahtar kavram ve cümleleri müteakabiliyet esasına göre sıralamak ve hatırdta tutmak çok önem arz etmektedir.

Adalet-i Mahza Adalet-i İzafiye

Edep Örf

Adalet Düzen

Etik Değer Sosyal Realite

Şeriat-ı Müessis Şeriat-ı Muaddil

Adalet-i Mahza Adalet-i İzafiye

Adalet-i Mutlaka Adalet-i Nisbiye

Hüsn-ü Hakiki (Hayr-ı Mahz) Ehven-i Şer

Azimet Ruhsat

Hilafet Saltanat

Ahkam-ı din, Hakaik-ı İslamiye, Ahiret Siyasetin merhametsiz mukteziyatları

Hakkın büyüğüne küçüğüne bakılmaz. Küçük hakkı, küllün selameti (hakkı) için feda eder.

Kur'an'ın Kanun-ı Esasisi Vahşet ve bedeviliğin kanun-ı esasisi

Bütün bu terimler birbirine karşılık teşkil ettiği gibi ilk üç terimin altında sıralananlar da Bediüzzaman tarafından aynı mütekabiliyete göre kullanılmaktadır.

a- İslam Tarihi ve Sosyolojide Adalet

“Cemel Vak’ası denilen Hz. Ali ile Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ve Aişe-i Sıddıka (radiyallahu teala aleyhim ecmain) arasında olan muharebe, adalet-i mahza ile adalet-i izafiyenin mücadelesidir. Şöyle ki:

“Hz. Ali, adalet-i mahzayı esas edip, Şeyheyn (Hz. Ebubekir ve Ömer) zamanındaki gibi o esas üzerine gitmek için içtihat etmiş, muarızları ise, Şeyheyn zamanındaki safvet-i İslamiye (İslam’ın saflığı) adalet-i mahzaya (tam adalete) müsait idi; fakat mürur-u zamanla (zamanın geçmesiyle) İslamiyetleri zayıf muhtelif akvam (kavimler) hayat-ı içtimaiye-i İslamiyeye (İslam’ın sosyal hayatına) girdikleri için, adalet-i mahzanın tatbikatı çok müşkül olduğundan, “ehvenüşşerri ihtiyar” denilen adalet-i nisbiye esası üzerine içtihat ettiler. Münakaşa-i içtihadîye siyasete girdiği için muhabereyi intaç etmiştir (netice vermiştir). ... Her ne kadar Hz. Ali’nin içtihadı musip (isabetli) ve mukabilindekilerin hata ise de yine azaba müshehak değiller.”

“Adalet-i mahza ile adalet-i izafiye’nin izahı şudur:

“Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesad çıkarmamış birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.” (Maide Suresi/32)

“Ayetin mana-i işarisi ile bir masumun hakkı, bütün halk için dahi iptal edilmez. Bir ferd dahi umumun selameti için feda edilemez. Cenab-ı Hakk’ın nazar-ı merhametinde, hak haktır; küçüğüne büyüğüne bakılmaz. Küçük, büyük için iptal edilmez. Bir cemaatin selameti için, bir ferdin rızası bulunmadan, hayatı ve hakkı feda edilmez. Hamiyet namına rızasıyla olsa, o başka meseledir.

“Adalet-i izafiye ise, küllün selameti için cüz’ü feda eder. Cemaat için, ferdin hakkını nazara almaz. “Ehvenü’ş-şer” diye, bir nevi adalet-i izafiyeyi yapmaya çalışır. Fakat adalet-i mahza kabil-i tatbik ise adalet-i izafiye gidilmez; gidilse, zulümdür. İşte İmam-ı Ali Radiyallahu Anh, adalet-i mahzayı Şeyheyn zamanında gibi kabil-i tatbiktir deyip, hilafet-i İslamiyeyi o esas üzerine bina ediyordu. Mukabilleri ve muarızları ise, “kabil-i tatbik değil, çok müşkülâtı var” diye, adalet-i izafiye üzerine içtihad etmişler. Tarihin gösterdiği sair esbap (sebepler) ise, hakiki sebep değiller, bahanelerdir. ... Hz. İmam-ı Ali’nin Vaka-i Sıffin’de Hz. Muaviye’nin taraftarlarıyla muharebesi ise, hilafet ve saltanatın muharebesidir. Yani Hz. İmam-ı Ali ahkam-ı dini (din hükümlerini), hakaik-i İslamiyeyi (İslami hakikatleri) ve ahireti esas tutup, saltanatın bir kısım kanunlarını ve siyasetin merhametsiz mukteziyatlarını (gereklerini) onlara feda ediyordu. Hz. Muaviye ve taraftarları ise, hayat-ı içtimaiye-i İslamiyeyi saltanat siyasetleriyle takviye etmek için azimeti (takva ile ameli) bırakıp ruhsatı iltizam ettiler, siyaset aleminde kendilerini mecbur zannedip ruhsatı tercih ettiler, hataya düştüler. ... Unsuriyet ve milliyet esasları, adaleti ve hakkı takip etmediğinden zulmeder, adalet üzerine gitmez. Çünkü unsuriyetperver bir hakim, milletdaşını tercih eder, adalet etmez.”¹³

Görüldüğü gibi Bediüzzaman, adalet-i mahzanın ideal ve esas olduğunu ancak zorunlu ve haklı bir sebebin vukuu halinde adalet-i izafiyenin uygulanabileceğini, bunun da tespitinin kolay olmadığını ve Sahabelerin bile hataya düşüp, yanlış karar verebildiklerini, önemle ifade etmektedir. Dikkat çekicidir ki, hataya düşenlerden biri Efendimizin (a.s.m.) çocukluğundan beri özel terbiyesinden geçen alime ve fakihe (Hz. Ebubekir’in kızı), sevgili eşi Aişe validemiz (ki babası da adalet-i mahza ile hükmederdi), diğeri de Efendimizin (a.s.m.) vahiy katibi ve kayınbiraderi yirmi yıl Şam valiliği yapmış Hz. Muaviye’dir. Bediüzzaman’ın tasnifinde Hz. Ali azimeti, Hz. Muaviye ruhsatı, Hz. Ali hilafeti, Hz. Muaviye saltanatı, Hz. Ali ahkam-ı din, hakaik-i İslamiye ve ahireti, Hz. Muaviye siyasetin merhametsiz mukteziyatlarını tercih etmiştir. Hz. Ali isabet etmiş, Hz. Muaviye hataya düşmüştür.

Yani sosyal realitedeki (tarihi şartlardaki) olumsuzluklar aşılacak, etik değere (adalet-i mahzaya) göre hüküm verebilecekken, sosyal realitedeki menfi şartların tesirinde kalarak, adalet-i izafiye ile hükmetmişlerdir.

Bu tarihi hakikati Resul-ü Ekrem (a.s.m.) şöyle haber vermiştir: “Hilafet benden sonra otuz yıldır, bundan sonra saltanat (mülk, krallık) vardır” (Bazı rivayetlerde, “ısırcı saltanat” diye geçmektedir.)¹⁴

b- Psikoloji, İslam Kardeşliği ve Adalet

Adalet-i mahzanın bir yönü de bir suçlunun sadece kendisinin (suçunun büyüklüğü nispetinde) ceza görmesi, yakınlarının ise bir cezaya uğratılmamasıdır. Anayasalara da giren (1982 Anayasası, Md.36/2) bu ceza, hukukun en temel prensibi, suçta ve ceza da şahsiliğe diye anılır. Bediüzzaman bu prensibi (suçun başkalarına sirayet etmemesini), bir kusurlu kişinin kusurlu davranışının, diğer masum yönlerine sirayet etmemesi şeklinde daha da ince ve insani bir şekilde ifade etmektedir (suçların münferidliği):

“Ey mü’mine kin ve adavet (düşmanlık) besleyen insafsız adam! Nasıl ki, sen bir gemide veya hanede bulunsan, seninle beraber dokuz masum ile bir canı var. O gemiyi gark (batırma) ve o haneyi ihrak etmeye (yakmaya) çalışan bir adamın ne derece zulmettiğini bilirsin. Ve zalimliğini, semavata işittirecek derecede bağıracağını. Hatta bir tek masum dokuz canı olsa, yine o gemi hiçbir kanun-u adaletle batırılmaz. Aynen öyle de sen, bir hane-i Rabbaniye ve bir sefine-i İlahiye (ilahi gemi) olan bir müminin vücudunda iman ve İslamiyet ve komşuluk gibi dokuz değil, belki yirmi sıfat-ı masume varken, sana muzır olan ve hoşuna gitmeyen bir canı sıfatı yüzünden ona kin ve adavet bağlamakla, o hane-i maneviye-i vücudun manen gark ve ihrakına, tahrip ve batmasına teşebbüs veya arzu etmen onun gibi seni (kötü) ve gaddar bir zulümdür.

“Adalet-i mahzayı ifade eden “hiçbir günahkar (suçlu) başkasının günahını yüklenmez” (Fatır Suresi/18) sırrına göre bir müminde bulunan canı bir sıfat yüzünden masum sıfatları mahkum etmek hükmünde olan adavet ve kin bağlamak ne derece hadsiz bir zulüm olduğunu ve bahusus (özellikle) bir müminin fena bir sıfatından darılıp, küsüp, o müminin akrabasına adavetini teşmil etmek “Muhakkak ki insan çok zalimdir” (İbrahim Suresi/34) siga-i mübalağa ile gayet azim bir zulüm ettiğini hakikat ve şeriat ve hikmet-i İslamiye sana ihtar ettiği halde nasıl kendini haklı bulursun, “benim hakkım var dersin?”¹⁵

c- Dünya Tarihi ve Adalet

Bediüzzaman aşağıdaki beyanlarında da eskiden siyasetle hararetle meşgul iken, bırakma sebebini beşer siyasetinin bir kanun-u esasi (esas kanunu, anayasası) hükmünde olan adalet-i izafiye (ki, birçok zaman zulme dönüşüyor) anlayışı olduğunu açıklıyor. Keza insan nev’inin tarih boyunca işlediği dehşetli cinayetlerin ve Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının sebebi olarak gösteriyor.

“Birinci Sualleri: Ne için eskide hürriyetin başında siyasetle hararetle meşgul oluyordun? Bu kırk seneye yakındır ki bütün bütün terk ettin?

“Elcevap: Siyaset-i beşeriyenin en esaslı bir kanun-u esasisi olan ‘Selamet-i millet için fertler feda edilir. Cemaatin selameti için eşhas kurban edilir. Vatan için herşey feda edilir’ diye, bütün nev’i beşerdeki şimdiye kadar dehşetli cinayetler bu kanunun su-i istimalinden neş’et ettiğini kat’iyen bildim. Bu kanun-u esasi-i beşeriye, bir hadd-i muayyenesi olmadığı için, çok su-i istimaline yol açılmış. İki Harb-i Umumi, bu gaddar kanun-u esasi, bin sene beşerin terakkiyatını zir ü zeber ettiği gibi, on canı yüzünden doksan masumun mahvına fetva verdi. Bir menfaat-ı umumi perdesi altında şahsi garazlar, bir canı yüzünden bir kasabayı harap etti.

“İşte, beşeriyet siyasetlerinin bu gaddar kanun-u esasisine karşı, Arş-ı Azamdan gelen Kur’an’ı Mu’cizü’l-Beyandaki bu gelen kanun-u esasiyi buldum. O kanunu da şu ayetler ifade ediyor: ‘Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez.’ (En’am Suresi/164); ‘Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesat çıkarmamış birini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir.’ (Maide Suresi/32)

“Yani bu iki ayet bu esası ders veriyor ki: ‘Bir adamın cinayetleriyle başkaları mes’ul olmaz. Hem bir masum, rızası olmadan, bütün insanlar için dahi feda edilmez. Kendi ihtiyarıyla, kendi rızasıyla kendini feda etse, o fedakarlık bir şehadettir ki, o başka meseledir’ diye hakiki adalet-i beşeriyeyi tesis ediyor.”¹⁶

d- Adalet-i İzafiyenin Psikolojik Sebepleri ve Kur’an’daki Hukuk Metodolojisi

Bir insanı öldürmek nasıl bütün insanları öldürmek gibi kabul edilebiliyor. (Maide/32) Bunun izahı ve Kur’an-ı Kerim’in

hüküm vaz'ederken kullandığı metodları anlatan Bediüzzaman'ın aşağıdaki ifadelerine başlamadan önce, metinde geçen istihlaları kısaca ele alalım.

Kaziye: Mantıkta, hüküm veya bir hükmü ifade eden söz.

Kaziye-i Mutlaka: Hiç bir ihtimal gösterilmeden, bir şeyin şöyle olduğuna veya olmadığına açıktan açığa hükmolunan kaziyedir. Genişliği sınırlanmamış hükümdür.

Kaziye-i Külliye: (Metinde sadece, Külliye diye geçiyor) Hüküm konusunun bütün fertlerini kapsayan kaziye; "İnsanların hepsi konuşur" gibi.

Kaziye-i Vaktiye-i Münteşire: Zamana bağlı olarak ortaya çıkan hüküm, zamanlar içinde dağılıp herhangi bir zamanda meydana gelen hüküm.

Kaziye-i Daime: (Metinde Daime) Zamana bağlı olmaksızın ortaya çıkan hüküm, her zaman geçerli hüküm.

Mukayyet: Kayıtlı, sınırlı, bağlı.

Amm: Umumi, herkese ait.

"Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde fesat çıkarmamış birisini öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibidir." "Kim de birisinin hayatını kurtarırsa, bütün insanların hayatını kurtarmış gibi olur." (Maide Suresi/32)

"Şu ayet haktır, akla münafi olamaz, hakikattir. Mücazeffe (aldatma), mübalağa (abartma) içinde bulunamaz. Halbuki zahir düşündürür.

Birinci Cümle: Adalet-i mahzanın en büyük düsturunu vaz'ediyor. Der ki: Bir masumun hayatı, kanı, hatta umum beşer için olsa da heder olmaz. İkisi nazar-ı kudrette bir olduğu gibi nazarı adalette de birdir. Cüz'iyatın külliye nisbeti bir olduğu gibi, hak dahi mizan-ı adalete karşı aynı nisbettir. O nokta-i nazardan hakkın küçüğü büyüğü olamaz.

Lakin adalet-i izafiye cüz'ü külle feda eder. Fakat muhtar cüz'ün sarihen veya zimnen ihtiyar ve rıza vermek şartıyla: Ene'ler(benler) nahnü'ye (biz'e) inkılab edip mezci (birleşmesi), cemaat ruhu tevellüd ederek, külle feda olmak için ferd zimmen rızadade olabilir.

Bazan nur, nar görüldüğü gibi, şiddet-i belagat da mübalağa görünür.

Şurada nükte-i belagat üç noktadan tereküb ediyor.

Birincisi: Beşerin fitratındaki istidad-ı isyan ve tehevür (aşırı öfke), gayr-ı mahdud olduğunu göstermektedir. Hayra olduğu gibi, şerre dahi insanın kabiliyeti namütenahi (sonsuz) gibidir. Hodgamlık (bencillik) ile öyle insan olur ki, heves ve ihtirasına mani herşeyi, hatta elinden gelirse dünyayı harab ve nev-i beşeri mahvetmek ister.

İkincisi: İstidad-ı fitrinin hariçte derece-i kuvvetini izharla, mümkünü vaki suretinde göstererek, nefsi zecr eder (zorlar)-demek o damar-ı gadr ve isyan çekirdeği, güya bilkuvveden bilfiile çıkıp, imkanatı vukuata inkılab ederek, müstaid olduğu semeratı verip, bir şecere-i zakkum suretinde hayalin nusbü'l-aynına(göz önünde) vaz'eder-ta matlub olan teneffür (nefret) ve inzıcarı (çekilmeyi), nefsin dibine kadar işletilsin.

İrşadi belagat böyle olur.

Üçüncüsü: Kaziye-i mutlaka, bazan külliye ve kaziye-i vaktiye-i münteşire, bazan daime suretinde görünür. Halbuki bir ferd, bir zamanda hükme mazhar olsa, kaziyenin mantıken sıdkına kafidir. Ehemmiyetli bir kemiyet olsa, örfen dahi doğrudur. Nasıl ki, her mahiyette bazı harikulade efrad veya o nev'in nihayet derecede tekemmül etmiş bir ferd veya her ferd için acib şeraite camî harika bir zaman bulunur ki; Sair efrad ve ezmine(zamanlar) o ferde veya o zamana nisbeten zerrelere kadar, küçücük balıklar balına balığına nisbeti gibidir.

Bu sırta binaen cümle-i ula (birinci cümle) çendan zahiren külliye ise, fakat daime değildir. Fakat beşere katilin zaman cihetiyle en müthiş ferdini nazara vaz'ediyor.

Öyle zaman olur ki, bir kelime bir orduyu batırır, bir gülle otuz milyonun mahvına sebep olur. Nasıl ki oldu da. Öyle şerait tahtında olur ki, küçük bir hareket insanı ala-yı illiyyine çıkarır. Öyle hal olur ki, küçük bir fiil, insanı esfel-i safilene indirir.

Böyle kazıye-i mutlakada veya münteşire-i zamanıyede böyle haller, büyük bir nükte için nazara alınır. Böyle acib ferdler ve acib zamanlar ve haller mutlak mübhem bırakılır.

Mesela: İnsanlarda veli, Cuma'da dakika-i icabe, Ramazan'da Leyle-i Kadir, Esmâü'l Hüsnada İsm-i Azam, ömürde ecel meçhul kaldıkça, sair efrad dahi kıymettar kalır. Ehemmiyet verilir.

Taayyün ettikçe, sairleri rağbetten düşer. Yirmi sene mübhem bir ömür, nihayeti muayyen bin seneye müreccahtır. Zira vehim, ebediyete ihtimal verdiğiinden, mübhemde nefsi kandırır. Muayyende ise, yarısı geçtikten sonra, darağacına tedricen takarrüb gibidir."

Tenbih:

Bazı ayat ve ehadis vardır ki, mutlakadır. Külliye telakki edilmiş. Hem öyleler vardır ki, münteşire-i muvakkatadır. Daime zannedilmiş. Hem mukayyed var. Amm hesap edilmiş." (Sünühat, s. 26 vd.)

Görüldüğü gibi Said Nursi, adalet-i mahza-adalet-i izafiye tasnifine ve adalet-i mahzanın esas oluşuna büyük önem vermektedir. Bunun Kur'an'ın Kanun-i Esasisi (anayasası, esas kanunu) olduğunu ifade etmektedir. Bu sebepten olsa gerek, pek geniş alanda (sosyoloji, psikoloji, tarih vs.) bu terminolojiyi kullanmaktadır.

e- Said Nursi'nin Adalet Anlayışının Bir Değerlendirmesi

Tarihin ilk çağlarında yaygın ve hakim hukuk anlayışı, objektif hukuk anlayışına dayanmaktaydı. Buna göre, bir avcının avına attığı ok, kazaen avına değil de bir insana isabet etmesiyle o insan ölse, failin niyeti hiç dikkate alınmadan avcı, kasten adam öldürmüş gibi sorumlu olurdu. Cezası da ölümdü. Hatta ölenin yakınları imkan bulurlar ise sadece masum faili değil, bütün kabilesini (klan) yok etmeyi ister, kan davası güderlerdi. Burada anlayış şudur; madem ki ok o failin elinden fırlamıştır, netice de ölümdür, öyle ise objektif netice neyse ceza da ona göre verilir. Failin niyeti, subjektif durumu (ihmal, kast) hiç önemli değildir. Bir adamın istemeyerek, kazaen ev yakması ile kasten ev yakmasının cezası aynıdır. Yine objektif sorumluluğun neticesi olarak, madem ki fail o kabileye mensuptur, öyle ise sadece fail değil, bütün kabile cezalandırılır. Yakınlarının masumiyetinin, hatta böyle bir olaydan cidden üzüntü duymalarının da önemi yoktur. Çünkü onlar, failin yakınlarıdır. İleri ve gelişmiş bir hukuk sistemi kabul edilen Roma Hukuku ve eski Yunan'da da vatana ihanet edenin karısı ve çocukları da cezalandırılırdı.

İnsanlık zamanla ve bilhassa Enbiya ve kütüb-ü salifenin insani ve hakka (vahye) dayalı mesajları sonucu subjektif sorumluluğu kabul etmeye, failin niyetini (kasdını, ihmali, tedbirsizliğini) hesaba katmaya başlamışlardır. Yakınların (kabile üyelerinin) masumiyeti bir mana ifade etmeye başlamıştır. Hukuk tarihçileri ve Ceza Usul hukukçularına göre failin, sanığın, hatta suçlunun da bir hukuku olduğu, ilk defa kutsal metinlerde yer almıştır. Buna göre sanığa yargılama hakkı tanınmış, her türlü linç mantığı yasaklanmıştır. Fail, hangi suçu işledi ise ve niyeti ne ise ona göre, yani cezanın suçla nisbetine, denklığıne göre ceza görmüştür. Sanığın masum yakınları sorumlu tutulmamışlardır. İşte suçun şahsiliği prensibi de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Bediüzzaman ise Kur'an'dan aldığı ders ile bu noktayı (adalet-i mahza) ısrarla vurgularken, suçun şahsiliğini de aşarak suçun münferitliğini savunmaktadır. Yani nasıl ki, bir ailenin bir ferdinin suçu, şahsilik ilkesi gereği, diğerlerine sirayet etmez, aynı şekilde failin bir suçlu sıfatı da diğer masum sıfatlarına sirayet etmez. (Yukarıda Psikoloji, İslam Kardeşliği ve Adalet başlıklı kısım.) Bu görüş aslında kısmen de olsa çağdaş hukuk uygulamalarında yer almaktadır. Şöyle ki, sanığın iyi hali (masum sıfatları) tekerrür ve sabıka durumu ceza hukukunda, iyi niyet ve kötü niyet de hukukun her alanında (özel hukukta) yargılamayı etkilemektedir. Fakat Bediüzzaman'ın en orijinal yaklaşımı, günlük hayatta, hukuk dışında da bu hakkaniyetli yaklaşımını sürdürmesi, insanları adil ve ahlaki bir değer ile techiz etme çabasıdır.

Said Nursi'nin bu beyan ve telkinleri bir hukuk toplumunun, dolayısı ile hukuk devletinin oluşturulması için fevkalade önemli ve gereklidir. O, imani ve ahlaki tecdit misyonu gereği, orijinal İslam tebliğ metodunu (Sahabe mesleğini) tercih ettiğinden işe yine insandan ve insanın iman ve ahlakından ve adalet duygusundan başlamakta, bir adalet toplumu ve hukuk devletinin zeminini hazırlamaktadır. Zira ileride de göreceğimiz gibi, adalet aslında ahlaki bir kavramdır. Ahlak "kişisel iyi" adalet ise "toplumsal iyi"dir. Adalet de hukukun idesi ve idealidir. Unutulmamalıdır ki, dünyanın en ideal ve mükemmel hukuk sistemi, adalet duygusu gelişmiş (ahlaklı) bir toplum, hakimler ve idareciler olmaksızın gerçek misyonunu ifa edemez. Bediüzzaman'ın bu yaklaşımı, büyük hukuk filozoflarını imrendirecek bir orijinaliteye sahiptir. Mesela, ülkemizde kanuni metinlerde bu ilkeler mevcut olmakla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında da olduğu gibi 28 Şubat sürecinde, dindar insanların çoğu, böyle bir suç kanunlarda yer almamasına karşın, "mürteci" olarak yaftalandı. Ve üniversitelerden bürokrasiye, ticaretten basına kadar her alanda dışlanmak istendiler. Kanuni metinler zorlanarak, mefruz suçlar ihdas ederek, hukuken olmayan ama linç mantığıyla oluşturulan suçlardan mahkum edilmek istendiler. Gerçekte suçları olmayabilirdi, fakat onların hiçbir hakkı ve hakları olamazdı! Bediüzzaman'ın defalarca kullandığı "adalet kanunları" veya "kanun-ı adalet" tabirleri de "olan hukuk" yerine "olması gereken hukuk" veya olan hukukun adil tatbikatı açısından oldukça önemlidir.

Dipnotlar:

1. Fıkıhta Şer'an; Akl-ı selim sahiplerince müstahsen olup, münker olmayan şey demektir. Keza; ihsan, ma'ruf, cud, seha, bezl ve ata olunan, atıyye, tanımak, bilmek, ikrar etmek, arka arkaya tetebbu ve tevali etmek, Allah (cc) tarafından ululemre, sultana tevdi olunan hüküm, müstahsen yani Hz. Peygamberin (a.s.m.) iyi gördüğü şeyler gibi manalara da gelir.
2. Bu kelimelerin manaları Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügatten alınmıştır.
3. Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat, Yeni Asya Neşr., İst. 1996, s. 121 vd.
4. Beşeri yaşama devirlerine (vahşet ve bedeviyet, esirlik, memlukiyet, ecir ve malikiyet ve serbestiyet) göre tebeddül.
5. Burada hem Kütüb-ü salife ile ilgili nesh hem de Kur'an'ın kendi içindeki neshin kastedildiği muhtemeldir.
6. Bediüzzaman Said Nursi, İşaratü'l-İ'caz, Yeni Asya Neşr., İst. 1997, s. 52, 53.7. A.g.e., s. 32.
8. Bediüzzaman Said Nursi, Hutbe-i Şamiye, Yeni Asya Neşr., İst. 1995, s. 123.
9. Bir kural yaptırımla donatıldığı için hukuk kuralı olmamakta ve fakat hukuk kuralı olduğu için maddi yaptırımla donatılmaktadır.
10. Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, Yeni Asya Neşr., Germany 1994, s. 647.
11. Safa Mürsel, Bediüzzaman Said Nursi ve Devlet Felsefesi, Yeni Asya Yay., İst. 1995, s. 402.
12. Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, s. 13.
13. Bediüzzaman Said Nursi, Mektubat, Yeni Asya Neşr., İst. 1997, s. 56 vd.
14. Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-ü Sitte) 5. Cilt, s. 379.
15. Mektubat, s. 253 vd.
16. Hutbe-i Şamiye, Yeni Asya Neşr, İst. 1993, s. 153 vd.